

MAGYAR FILOZÓFIAI SZEMLE

2023/1 (67. évfolyam)

A Magyar Tudományos Akadémia
Filozófiai Bizottságának folyóirata

Tudás és tekintély

Tartalom

Bevezető. Tudás és tekintély (<i>Bernáth László – Bene László – Borbély Gábor – Szalai Judit</i>)	5
---	---

FÓKUSZ

VERES MÁTÉ: Tudás és tekintély a sztoikus ismeretelméletben	13
BENE LÁSZLÓ: Platón és Arisztotelész mint episztemikus tekintélyek Plótinosz filozófiájában	26
BORBÉLY GÁBOR: A mesék autoritása: vallási fikcionalizmus a 13. században	50
BALÁZS GÁBOR: Tekintély és tekintélyrombolás kérdése a zsidó hagyományban, avagy taníthatja-e Istent az ember?	71
SCHMAL DÁNIEL: Én-redukció és én-konstrukció Descartes-nál. Megjegyzések a tekintély descartes-i problémájához	88
HORVÁTH ZOLTÁN: Kant mint a Szentírás	104
BERNÁTH LÁSZLÓ: A priori tudás a hitek etikájáról	122
FORCZEK ÁKOS: A totalitás fogalma <i>a Történelem és osztálytudatban</i>	138
FORRAI GÁBOR: A tudás értéke és a dialektikus felfogás	156

FÓRUM

KLIMA GYULA: Locus ab auctoritate est debilissimus	175
--	-----

VARIA

AMBRUS GERGELY: Carnap fizikalista hit-elméletei	183
HANKOVSKY TAMÁS: A szabadságot vezető szabadság. A nyelv transzcendentális dedukciója Fichténél	209
SZILÁGYI BOTOND: Populista vagy posztfasiszta logika? Kritikai észrevételek Ernesto Laclau diskurzus-elméletéről	223

RECENZÍÓ

GUBA ÁGOSTON: Simon Attila: <i>Barátság és megértés Arisztotelész filozófiájában</i>	245
KISS CSABA: Mit keresett Max Weber Kínában? Takó Ferenc: <i>Max Weber Kínája. A protestáns etika és a mandarinátus szelleme</i>	251
E számunk szerzői	255
Summaries	257

A tudás értéke és a dialektikus felfogás

Az analitikus filozófián belül létezik egy komoly hagyományokra visszatekintő, ám jó ideje masszívan kisebbségben lévő felfogás, amely az ismeretelméleti kérdések megválaszolása során döntő szerepet szán az álláspontok nyilvános megvitatásának. E felfogásban a tudás elsődleges értelmében nyilvános státusz, amelyet egy álláspont akkor nyer el, ha közösen megvitatjuk, és úgy találtuk, perdöntő érvek szólnak mellette. Az igazolás pedig, ennek megfelelően, elsődleges értelmében nyilvános tevékenység, és egy álláspont akkor tekinthető igazoltnak, ha sikerült igazolni. Ezt a felfogást, melynek képviselői közé olyan szerzők tartoznak, mint Austin, Sellars, Toulmin, Brandom, Michael Williams és talán Wittgenstein, újabban egyesek dialektikus felfogásnak nevezik (Lammeranta 2011, Hakli 2011, Wieland 2013), s én is ezt a kifejezést fogom használni. Úgy gondolom, a dialektikus felfogás segítségével közelebb kerülhetünk pár súlyos ismeretelméleti probléma megoldásához. Jelen írásban a tudás értékének problémája esetében szeretném ezt megmutatni. Az első szakaszban röviden bemutatom a dialektikus felfogást. A második szakaszban a tudás értékének problémáját magyarázom el. A harmadik szakaszban azt igyekszem megmutatni, hogy a legígéretesebbnek tekintett megoldási kísérlet, melyet az erény-elméletek kínálnak, miért vall kudarcot. A negyedik szakaszban a dialektikus felfogásból adódó megoldás mellett fogok érvelni.

I. A DIALEKTIKUS FELFOGÁS

Az analitikus ismeretelméletben uralkodó felfogás szerint a tudás alanya szinte mindig az egyes személy, s valamit tudni annyit tesz, mint egy bizonyos fajta hittel rendelkezni. Gondoljunk csak a tudás hagyományos elemzésére a Gettier által kanonizált formában: „S akkor és csak akkor tudja, hogy p, ha (i) p igaz, (ii) S azt hiszi, hogy, p és (iii) S igazoltan hiszi azt, hogy p.” (Gettier 1963/1995. 231) A tudásban a társas interakciónak nincs lényeges szerepe. Természetesen senki nem tagadja, hogy olykor előfordul, hogy társas interakciók eredményeképpen

teszünk szert tudásra, de az általános felfogás az, hogy az ismeretelméleti kérdések megválaszolásakor nem kell az ilyen esetekkel foglalkoznunk, mert minden releváns mozzanat jelen van a magányos gondolkodó esetében is. Ha egy írásban elő is kerülnek párbeszéddek, azok jobbra csak a kifejtés színesítésére szolgálnak; a tanulságok levonásakor, például az érvek számozott állítások formájában való szabatos megfogalmazásakor, a másik fél eltűnik.

Az igazoltságnak, amely legtöbbször szerint a tudás szükséges feltételei közé tartozik, ebben a felfogásban nincs köze az igazoláshoz mint társas tevékenységhez. Alston szerint az igazoltság státusz, amelyhez nincs szükség az igazolási tevékenységre. „Igazoltan hihetem, hogy tej van az asztalon, mert látom, jöllehet semmit nem tettem annak érdekében, hogy megmutassam, hogy tej van asztalon, vagy hogy igazoltan hiszem, hogy ott van.” (Alston 1985. 58) E distinkció nem is részeseül különösebb figyelemben, mert minden hivatásos episztemológus tudja, hogy az igazoltság mint státusz az, ami ismeretelméleti szempontból fontos. Leginkább csak tankönyvekben hivatkoznak rá (Audi 2011. 2, Forrai 2014. 19, Lemos 2007. 14), hiszen az avatatlan hallgatók még képesek azt gondolni, hogy az igazoltságra mint státuszra egy hit azáltal tesz szert, hogy birtokosa sikeresen elvégezte, vagy legalábbis képes elvégezni az igazolási tevékenységet.

Az igazolás mint tevékenység még az olyan témák kapcsán sem nagyon kerül elő, ahol leginkább számítanánk rá. Az egyik ilyen téma a tanúbizonyosság, hiszen sokszor megpróbáljuk kideríteni, hogy megbízhatunk-e a másik véleményében, és a másiknak meg kell győznie bennünket hozzáértéséről, arról, hogy megalapozottan formált véleményt. Azonban a tanúbizonyosság elemzésekor vizsgált esetekben a kommunikáció egyirányú: a tanúbizonyosság címzettje regisztrálja a másik fél kijelentését, de nem kérdez vissza. A másik téma a csoportos ismeretelmélet, amely olyan kérdésekre keresi a választ, hogy a csoport tagjainak egymástól különböző hiteiből hogyan lesz olyan álláspont, amely a csoportnak mint egésznek tulajdonítható, és hogy milyen esetekben igazolt ez az álláspont. Az a lehetőség, hogy a csoport egyes tagjai meggyőzik a többieket az igazukról, nem nagyon fordul elő ebben az irodalomban.¹

Természetesen számtalan esetben céltalan meggyőződésünket mások számára igazolni, vagy akár csak nyilvánosan megfogalmazni. Tudom, hogy a hallgatóim holnap írják a második zh-t. Tudom, hogy Ukrajnában háború zajlik. Tudom, hogy fiam leginkább a heavy metalt szereti. Ugyan miért kellene ezeket igazolnom? Valójában ritkán fordul elő, hogy álláspontunkat igazolnunk kellene.²

¹ Kivétel Hakli 2011.

² Egyes meggyőződéseket, mint amilyenek az észlelésből vagy introspekcióból származó meggyőzések, nemcsak hogy nem szoktunk igazolni, hanem zavarba is jövünk, ha igazolnunk kell őket. Ezekről a dialektikus felfogás hívei olykor azt szokták mondani, hogy alapbeállítás szerint [*default*] igazoltak, ami azt jelenti, hogy csak akkor szorulnak nyilvános védelemre, ha érdemi ellenvetéseket fogalmaznak velük szemben. Ennek a megközelítésnek rövid bemutatását lásd Williams 2004.

De vannak ilyen esetek. Például, tudjuk, hogy az anatómiailag modern ember legalább 200.000 évvel ezelőtt alakult ki Afrikában. Az álláspont nyilvános megfogalmazása, az érvek és ellenérvek megvitatása nélkül ez a tudás nem jött volna létre. De még ha ez a tudás egyetlen egyszerűs publikáció eredménye lenne is, amelyet a tudományos közösség vita nélkül elfogadott, akkor is hajlamosak vagyunk úgy gondolni, hogy az álláspont azáltal nyerte el a tudás rangját, hogy nyilvánosan megfogalmazták, és volt tere a kritikus vitának. Amíg nem tettük ki a kritikák lehetőségének, amíg csak egy gondolat volt a szerző vagy szerzők fejében, addig tudásnak sem tekinthető.

Bár a kétféle eset sokban különbözik, mégsem gondoljuk, hogy a tudásnak két lényegesen különböző – diskurzus-független, individuális és diskurzus-függő, közösségi – fajtája van, vagy hogy a 'tudás' szó kétértelmű lenne. Inkább azt gondoljuk, hogy a két esettípus közül az egyik alapvető, és a másikat ennek alapján kell megérteni. Az analitikus ismeretelméletben uralkodó álláspont a diskurzus-független, individuális tudást tekinti alapvetőnek, és hallgatólagosan feltételezi, hogy a komplexebb esetekről ezek alapján lehet számot adni. A dialektikus felfogás, éppen ellenkezőleg, a diskurzus-függő, közösségi esetet tekinti a tudás paradigmatis esetének. Ebben a felfogásban, ha fel akarjuk tárni a tudás és az igazolás jellegzetességeit, először azt kell megvizsgálnunk, hogy mi szükséges ahhoz, hogy egy állítás a kritikus vitában kivívja a tudás rangját.³

Illusztráció gyanánt lássunk két példát, amelyekben a dialektikus felfogás munkál a filozófiai elemzés mögött. Tekintsük elsőként Austin érvelését a szkepticizmus ellen (Austin 1946/1979. 79–89). A szkeptikus azzal szorít sarokba, hogy olyan „Honnan tudod?” kérdéseket tesz fel, amelyeket nem tudunk megválaszolni. Csakhogy, mondja Austin, a közönséges esetekben az ilyen kérdések mindig valamilyen konkrét módon fessegetik azt, hogy a kérdezettnek milyen bizonyítékok állnak a rendelkezésére. Egy adott kijelentés, tartalmától függően, sajátos módokon bizonyulhat tévesnek. Az „Ez egy sármány” lehet hamis úgy, hogy egy másfajta madárról van szó, élő helyett egy kitömött sármányról, sármányt formázó bábúról stb. A „Honnan tudod?” kérdéssel mindig valamilyen speciális hibalehetségre szoktunk rákérdezni: honnan tudod, hogy nem más madár, nem kitömött madár, nem bábu stb. A kontextus többnyire

³ A filozófusoknak az alapvető esetek elemzése épp elég munkát ad, ezért nem szoktak figyelmet fordítani a nem alapvető esetekre. Az azonban, hogy milyen irányban érdemes az alapvető esetekről nyújtott elemzésnek a nem alapvető esetekre való kiterjesztését keresni, meglehetősen egyértelmű. Az uralkodó felfogás képviselői valami olyasmit mondanának, hogy a nyilvános tudás létrejöttében az a döntő tényező, hogy a megismerő megosztja bizonyítékait a többiekkel. A dialektikus felfogás híve ezzel szemben úgy adna számot az egyéni tudásról, hogy a megismerőnek rendelkezésre állnak a források álláspontjának nyilvános megvédéséhez. Ennek megfelelően, az igazolás kapcsán sem azt állítom, hogy az igazolás nyilvános tevékenység, nem pedig státusz, vagy hogy az igazolt hit fogalma oximoron. Azt képviselem, hogy az előbbi magyarázó prioritással bír, vagyis az igazolás mint státusz az igazolás mint tevékenység alapján érthető meg.

egyértelművé teszi, hogy a kérdező milyen hibalehetőségre gondol, de ha nem, vissza lehet kérdezni. Az egyes hibalehetőségek kizárására pedig sajátos, elismert módszerek állnak rendelkezésünkre. A szkeptikus ezzel szemben úgy teszi fel a „Honnan tudod?” kérdést, hogy nem specifikál egyetlen konkrét hibalehetőséget sem, s ezért nem is tudunk válaszolni neki. Az ilyenfajta kérdés azonban Austin szerint illegitim.⁴ Austin tehát az igazolást úgy képzei el, mint egy konkrét kérdező konkrét kételyeire adott választ, azaz nyilvános tevékenységként gondolja el.

Felvethető, hogy Austinnál a dialektikus felfogás akár pusztán heurisztikus eszköznek is tekinthető, amelynek eredménye minden további nélkül átmenthető egy nem dialektikus felfogásba, mint amilyen Dretske (1970) releváns alternatívák elmélete. Az utóbbi szerint ahhoz, hogy tudjunk valamit, ki kell tudnunk zárni az összes releváns alternatívát. Az alternatívák olyan szituációk, amelyekben a kérdéses kijelentés hamis. Például, ha az állatkertben egy állatot zebrának vélünk, akkor ennek alternatívája, hogy valamilyen másfajta állat. Csakhogy Dretske szerint nem minden alternatívát kell kizárnunk. Az, hogy a kérdéses állat egy az állatkert vezetése által zebrának maszkírozott öszvér, nem releváns alternatíva. Ami Austinnál egy konkrét hibalehetőség, az Dretskénél releváns alternatíva. Ugyanakkor a dialektikus felfogásnak van egy olyan mozzanata, amely nem menthető át a releváns alternatívák elméletébe. Austin meg tudja mondani, hogy miféle kételyt kell kizárni: azt, ami a kérdező „Honnan tudod?” kérdése mögött rejlik. Dretske ezzel szemben kénytelen elismerni, hogy nem tudja pontosan elmagyarázni, mitől lesz egy alternatíva releváns (Dretske 1970. 1021).

Egy másik példa „az adott” sellarsi kritikája (Sellars 1956/1997). Sellars céltablája az a fajta fundacionálizmus, mely szerint tudásunk végső alapját közvetlenül és infallibilisen igazolt hitek képezik, ahol a közvetlenül azt jelenti, hogy nem következtetéses úton igazolt, az infallibilisen pedig azt, hogy az igazolás megléte esetén a hit nem lehet hamis. Ezek a fundacionális hitek perceptuális hitek, és érzékszervi benyomásainkat rögzítik, s ami igazolja ezeket, az az érzéki benyomásainkkal való ismeretség. Sellars érvelése azon alapul, az ismeretségnek két követelménynek kell eleget tennie, melyeknek egyszerre nem lehet megfelelni. Az egyik, hogy ne lehessen téves, a másik, hogy igazolja a benyomásainkra vonatkozó kijelentéseket. Ahhoz, hogy ne lehessen téves, az ismeretségnek olyan mentális epizódnak kell lennie, amely nem fogalmi természetű abban

⁴ A szkepticizmus rendszerint másként jelenik meg az uralkodó és a dialektikus felfogásban. Míg az előbbiben a szkeptikus problémán általában a karteziánus scenáriókat értik, és a tudás fogalmának elemzése révén kívánják megoldani, a dialektikus felfogásban a szkeptikus probléma inkább a regresszus-érvet jelenti, s a megoldás jobbjára abban áll, hogy a szkeptikus kérdéseket ilyen vagy olyan okból illegitimnek tekintik (Wittgenstein 1969/1989, Williams 1996, Leite 2005). Megjegyzendő, hogy a dialektikus felfogás képviselői olykor nem elutasítók a szkepticizmussal szemben (Lammeranta 2011, Wieland 2013).

az értelemben, hogy az adott benyomást nem sorolja be semmilyen általános fogalom alá; ha ugyanis besorolná, elvben lehetséges lenne, hogy a rossz fogalom alá sorolja be. Ahhoz viszont, hogy igazolást nyújthasson, éppenséggel fogalmi természetűnek kell lennie, ugyanis az igazolás az indokok vagy érvek mezejére [*space of reasons*] tartozik, amelyen „igazoljuk vagy képesek vagyunk igazolni, amit mondunk” (Sellars 1956/1997. §36). Vagyis, ami igazolni képes, csak olyasmi lehet, amit felhasználhatunk az igazolási tevékenység folyamán. Abban, hogy Sellars érvelése manapság kevésbé népszerű, amellet, hogy a fundacionalizmus mai változatai nem infallibilisták, gyanúm szerint a dialektikus felfogás visszaszorulása is közrejátszik: ha az igazolás nem olyasmi, amit nyilvánosan be kell tudnunk mutatni, semmi nem indokolja, hogy olyan mentális állapotoknak is igazoló szerepet tulajdonítsunk, amelyek nem fogalmi természetűek, s ennél fogva nyilvánosan nem prezentálhatók.

II. A TUDÁS ÉRTÉKE

Vajon miért értékesebb a tudás az igaz hitnél? Ez a kérdés, melyet eredetileg Platón vetett fel a *Menón*ban, a megbízhatóság-elmélet (Goldman 1979/2002) kapcsán került újra az episztemológusok látóterébe. A megbízhatóság-elmélet volt a modern analitikus ismeretelméletben az első nyíltan externalista igazolás-elmélet. Az externalizmus ebben a kontextusban azt jelenti, hogy az igazolásban az olyan, elmén belüli tényezők mellett, mint amilyenek a hitek és az érzéki tapasztalatok, az elmén kívüli tényezők is közrejátszanak. Az elmélet szerint egy hit akkor és csak akkor igazolt, ha megbízható kognitív folyamat eredménye; megbízhatónak pedig az olyan kognitív folyamatokat nevezzük, amelyek magas valószínűséggel eredményeznek igaz hiteket. A megbízhatóság olyan tulajdonság, amely túlnyúlik az elmén, hiszen az igazság maga is túlnyúlik az elmén.

A tudás értékének problémája a megbízhatóság-elmélet esetében a következőből fakad. Amennyiben a tudás igazolt igaz hit,⁵ akkor, ha a tudás értékesebb az igaz hitnél, az igazolás teszi azzá. Az igazolást a megbízhatóság-elmélet a hitet generáló folyamat megbízhatóságával azonosítja. Tehát egy igazolt hit olyan folyamatból származik, amely rendszerint igaz hitekre vezet. De ha egy hit igaz, miért lenne értékesebb attól, hogy olyan folyamatból származik, amely hajlamos igaz hiteket eredményezni? (Jones 1999, Kvanvig 1998, Zagzebski 1996). Zagzebski hasonlatával, egy kávéfőző attól lesz jó, hogy jó kávé készít, de a jó kávé nem lesz attól jobb, hogy jó kávéfőzővel készült (Zagzebski 2003. 15).

A probléma azért éppen a megbízhatóság-elmélet kapcsán merült fel, mert ennél az elméletnél *teljesen* nyilvánvaló, hogy az igazolás értéke csak és kizárólag

⁵ A továbbiakban végig figyelmen kívül hagyom a Gettier-problémát. Sejtésem szerint a dialektikus felfogásnak megvannak a forrásai ennek a kezelésére.

abban áll, hogy valószínűsíti az igazságot. A probléma azonban minden további nélkül általánosítható más igazolás-elméletekre, ugyanis végső soron abból fakad, hogy az igazolás instrumentális érték, azaz csupán azért értékes, mert jelzi az igazság felé vezető utat. Amíg így gondolkodunk az igazolásról, az igazolt igaz hit semmivel sem értékesebb az igaz hitnél. Bonjour, aki internalista koheren-tistaként az ismeretelméleti paletta átellenes oldalán foglal helyet, egy helyen azt írja, hogy az igazolás végső soron instrumentális érték, és amennyiben nem jelezné az igazság felé vezető utat, semmi okunk nem lenne az igazolt hiteket előnyben részesíteni az igazolatlanokkal szemben (Bonjour 1985. 8). A tudás értékének a problémája az ő esetében éppúgy felmerül.

Ugyanakkor érdemes megjegyezni, hogy az internalista igazolás-elméletek esetében a probléma, ha fennáll is, nem ugyanilyen mértékben nyilvánvaló. Ennek magyarázata abban rejlik, hogy míg a megbízhatóság-elmélet szerinti igazolás bizonyos esetekben (de nem az összes esetben!) elválík a racionalitástól, addig az internalista igazolás racionális igazolás.

Ennek megértéséhez induljunk ki abból, hogy a megbízhatóság-elmélet mellett felhozott egyik leggyakoribb érv, hogy képes számot adni azokról az esetekről, amikor nem vagyunk tudatában semmi olyasminak, ami hitünket igazolná, s ezért nem vagyunk képesek az igazolás megfogalmazására. A klasszikus példa a csirkeszexelőké, akik, hosszas képzés után, a csirke kloákájának szemrevételezése és megtapintása alapján nagyon magas valószínűséggel meg tudják mondani a csirke nemét, viszont, ha megkérdezik őket, hogy honnan tudják, csak a vállukat vonogatják. A megbízhatóság-elmélet szerint a képzett csirkeszexelőknek a csirkék nemére vonatkozó hitei igazoltak, hiszen megbízható kognitív folyamatokból származnak, a csirkeszexelő azonban nincs tudatában semmilyen racionális összefüggésnek tapasztalatai és hitei között.

Az internalista igazolás ezzel szemben racionális igazolás. Az internalista felfogásban egy adott hit akkor igazolt, ha megfelelő viszonyban van egyéb hiteinkkel, valamint érzékszervi és introspektív tapasztalatainkkal. Hiteinknek és tapasztalatainknak pedig tudatában szoktunk lenni, vagy legalábbis képesek vagyunk tudatosításukra, s így fel tudjuk ismerni, hogy racionális összefüggés áll-e fenn közöttük.⁶ Például látom, hogy egy ismerősöm lógatja az orrát, és azt is hiszem, hogy általában jókedélyű, ezért arra következtetek, hogy valami baj érte. Ekkor tudatában vagyok annak, hogy miért hiszem, hogy baj érte, és meggyőződésemet meg is tudom indokolni. Ekkor azt mondhatjuk, hogy hitemet racionálisan alakítottam ki.

⁶ Az internalizmus hagyományosan úgy definiálta az igazolásban szerepet játszó mentális állapotokat, hogy azok reflexió útján hozzáférhetőek. Manapság legnépszerűbb változata, az evidencializmus más elhatárolást használ ugyan (Conce és Feldman 2001/2008. 54–58), de az igazolásban szerepet játszó állapotokat továbbra is hozzáférhetőnek tartja (Conce és Feldman 2008. 98–99).

A csirkeszexelő hitének nem-rationális igazolását és az orrát lógató barát esetében történő rationális igazolást másként értékeljük. Ha a hit hamis, csak a rationális igazolásban látunk értéket. Tegyük fel, hogy az orrát lógató barátot valójában nem érte baj, hanem valamilyen pszichiátriai betegségben szenved. Ebben az esetben, a tévedés dacára, hajlandóak vagyunk a hitet vagy a megismerőt valamiféle episztemikus elismerésben részesíteni. Olyasmit mondanánk, hogy tévedés volt ugyan, de teljesen logikus elképzelés volt, vagy: tévedett ugyan, de legalább észszerűen gondolkodott. Ezzel szemben, ha a csirkeszexelő megbízható kognitív folyamata hamis hitre vezet, nincs semmi de: tévedett, és kész. Nem mondanánk semmi olyasmit, hogy hite tévesnek bizonyult ugyan, de legalább megbízható kognitív folyamatból származott. Ez azt mutatja, hogy azokban az igazolásokban, amelyek rationális összefüggéseket mutatnak fel, önmagában is értéket látunk.

Ez azonban nem szünteti meg a tudás értékének problémáját, csupán egy újabb kérdést vet fel. Kezdjük az előbbivel. A racionalitás – s most az ismeretelméletben szerepet játszó, úgymond teoretikus racionalitásról beszélünk, nem pedig a morálfilozófiában szerepet játszó gyakorlati racionalitásról – instrumentális érték. A racionalitást ugyanis, ebben az összefüggésben, kétféleképpen értelmezhetjük. Jelentheti egyfelől azokat a tudatos vagy tudatosítható gondolati eljárásokat, amelyek más eljárásoknál inkább hajlamosak igaz hitekre vezetni. Ebben az esetben a rationális gondolkodás értéke abban áll, hogy jó esélyt kínál az igazság elérésére. Jelentheti másfelől azon tudatos vagy tudatosítható gondolati eljárások halmazát – például a *modus ponens*t, vagy hogy hiteinket hozzáigazítjuk érzéki tapasztalataink tartalmához –, amelyekről *úgy gondoljuk*, hogy hajlamosak igazságra vezetni. Mi történne, ha kiderülne, hogy tévedünk, és racionálisnak vélt eljárásaink voltaképpen nem alkalmasabbak az igazság elérésére más eljárásoknál? Ebben az esetben is értékesnek tartanánk őket? Minden bizonnyal nem. Következésképp, ha a racionalitás értékes, értéke abban áll, elérhetővé teszi az igazságot. Ezzel pedig visszaérkezünk a tudás értékének problémájához. Az igaz hit, amely az igazság jeleit mutatja, ti. racionálisan igazolt, miért lenne értékesebb az igaz hitnél?

Így azonban felmerül az a kérdés: ha egyszer a rationális igazoltság pusztán instrumentális érték, miért vagyunk hajlamosak önmagában is értékesnek tekinteni? Elképzelhető, hogy csupán hibás beidegződésről van szó. Mivel a rationális igazoltság jelzi az igazságot, amennyiben a kijelentések igazságértéke nem ismert, a racionálisan igazolt kijelentéseket előnyben részesítjük a racionálisan nem igazolt kijelentésekhez képest. Ily módon megszokjuk, hogy a racionális igazolásban önmagában is értéket lássunk, és ennél fogva hajlamosak vagyunk szem elől téveszteni, hogy csupán instrumentálisan értékes. A megbízhatóság-elmélet szerinti nem-rationális igazolások esetében nem alakult ki ilyen megszokás. Ezekről mintegy kiabál, hogy pusztán instrumentálisan értékesek, s így nyomban felmerül a tudás értékének problémája. Ezen magyarázat szerint tehát

a tudás értékének problémája bármilyen igazolás-felfogás esetében felmerül, s hogy a racionális igazolás esetében ez nem nyilvánvaló, csupán egy hibás gondolati beidegződés eredménye.

A tanulmány végén igyekszem megmutatni, hogy adható másféle magyarázat is.

III. AZ ERÉNY-ELMÉLETEK A TUDÁS ÉRTÉKÉRŐL

A legnépszerűbb megoldást a tudás értékének problémájára az erény-elméletek kínálják (Riggs 2002, Greco 2003, Zagzebski 2003, Sosa 2007). A megoldás első lépése az, hogy a tudás definíciójából kiiktatják az igazolást. A probléma onnan származott, hogy amennyiben a tudást igazolt igaz hitként értelmezzük, és az igazolásnak önmagában nincs értéke, akkor semmit nem ad hozzá az igaz hit értékéhez, s ennél fogva a tudás nem értékesebb az igaz hitnél; így, ha megszabadulunk az igazolástól, a problémától is megszabadulhatunk. De milyen gondot látnak az erény-elméletek az igazolással, és mit állítanak a helyébe?

Az igazolásról úgy szoktunk gondolkodni, mint ami egyedi hitekhez kapcsolódik, és független a megismerő más esetekben nyújtott episztemikus teljesítményétől. Ha így gondolkodunk, elvben lehetséges, hogy valamely területen valaki csak kis számú igazolt hittel rendelkezik, és hitei zömmel igazolatlanok. Ez az elgondolás azonban nem olyan ártatlan, amilyennek tűnhet. Vegyünk egy matematikai antitalentumot, akinek a legegyszerűbb műveletekkel is gondjai vannak, és már a kétszámjegyű számok összeadásába is bele szokott törni a bicskája, de egy alkalommal mégis sikerül kiszámolnia, hogy $4718 + 2569 = 7287$. Ha az igazolás egyedi hitekhez kapcsolódik, és a tudást igazolt igaz hitnek tartjuk, azt kell mondanunk, hogy a matematikai antitalentum tudja, hogy $4718 + 2569 = 7287$. Ez ellen azonban berzenkednénk, mondván, csupán szerencsés véletlen, hogy ez egyszer sikerült a számolás, és igazat hisz. Márpedig a legalapvetőbb értelemben valaki akkor tud valamit, ha nem véletlenszerűen hiszi az igazat; az igazolási feltétel is eredendően éppen a véletlenszerűség kizárására szolgál.

Az erény-elméletek szerint a tudáshoz arra van szükség, ami a matematikai antitalentum esetében olyan feltűnően hiányzik, jelesen, hogy a megismerő képességeinek és kompetenciáinak eredményeképpen higgyen igazat. Ezek az elméletek is a megbízhatóságra apellálnak, de a megbízhatóságot nem konkrét folyamatokhoz kapcsolják, hanem a megismerő ágenshez. Tudásra nem akkor teszünk szert, ha hitünk a konkrét esetben megbízható kognitív folyamat eredményeképpen jött létre, hanem akkor, ha az adott területen rendszeresen megbízható folyamatok eredményezik hiteinket, magyarán, ha megbízható képességeink révén teszünk szert igaz hitre. Az erény-elmélet megnevezést az indokolja, hogy a hitek episztemikus értékelése ebben a felfogásban arra emlékeztet, ahogy az erény-etikák a cselekedeteket értékelik. Az erény-etikák szerint a

cselekedeteket az teszi igazán értékesé, ha a cselekvő tartós karakterjegyeiből, erényeiből származnak, illetve hogy a cselekedetek éppen ezen erények meglétét tanúsítják. Nem azért jár elismerés, ha valaki egy ízben nagylelkűen cselekszik, hanem azért, ha cselekedete nagylelkűségéből fakad. Ezzel összhangban, az erény-elmélet képviselői olykor olyan igaz hitként definiálják a tudást, amiért elismerés jár (Riggs 2002, Greco 2003), vagy ami teljesítménynek minősül (Sosa 2007); az elismerés pedig azért jár, illetve az minősül teljesítménynek, ami a megismerő megbízható képességeiből fakad.

Ugyanez a gondolat olyan formában is kibontható, hogy a kávéfőző analógia az erény-elméleteknél nem alkalmazható, mert a végeredmény nem választható le a folyamattól. Jó kávé olykor rossz kávéfőzővel is sikerül készíteni, erényes cselekedetet viszont csak erényes ember hajthat végre. Nagylelkűen cselekedni csak egy nagylelkű ember képes; aki nem nagylelkű, legfeljebb képes olykor úgy cselekedni, ahogy egy nagylelkű ember cselekedne. Egy olyan cselekedet, amely nem nagylelkű, de olyan, mint egy nagylelkű ember cselekedete, valamilyen értéket képvisel, pl. értékesebb a szűkkeblűségéből fakadó cselekedetnél, de ez nem az igazi érték. Hasonlóképpen, a tudás elválaszthatatlan az episztemikus erényektől. Ha a tudásról leválasztjuk az episztemikus erényeket, akkor ami visszamarad, az igaz hit, képvisel ugyan értéket, jelesül értékesebb a hamis hitnél, de nem ez az igazi episztemikus érték. Ahogy Zagzebski fogalmaz, „Az igaz hit kívánatos lehet, de semmi esetre sem csodálatra méltó. Nem olyasmi, amiért elismerés vagy dicséret illet.” (Zagzebski 2003. 20)

Bár e megoldás vonzó, mégsem fogadható el amiatt, amit az *egyszeri tudás problémájának* nevezhetnék. Ez abban áll, hogy anélkül is tulajdoníthatunk tudást valakinek, hogy azt gondolnánk, hogy megbízható képességeinek – episztemikus erényeinek – következtében hiszi az igazat.

Kezdjük onnan, hogy a képességek időben kiterjedt mintázatok; valamilyen képességgel rendelkezni többet foglal magában annál, hogy egy konkrét alkalommal valaki mit tesz. Ha valaki beolvas a főnökének, nem feltétlenül karakán; lehet, hogy csak nem tudja kontrollálni indulatait. Honnan tudhatjuk tehát valakiről, hogy rendelkezik az adott hit esetében releváns megbízható képességekkel? Van, akiket jól ismerünk; egy barátomról tudom, hogy jó emberismerő. Van amikor a szakképesítés igazít el; a radiológusról minden további nélkül feltételezhetem, hogy megvan a képessége röntgenfelvételelem helyes értelmezésére. Más esetekben a vélemény kifejtésének módja győz meg a másik episztemikus erényeiről; olyan intelligensen magyarázza el az álláspontját, hogy tudom, esze révén ismerte fel az igazságot. Egyes megbízható képességek pedig úgymond az emberi alapfelszereléséhez tartoznak; bárki képes megállapítani, mit mutat a közlekedési lámpa. De minden eset, amelyben tudást tulajdonítunk valakinek, ráhúzható valamelyik kaptafára?

Úgy tűnik nem. Gondoljunk az olyan esetekre, amelyekben valaki, akinek képességeiről semmit nem tudunk, meggyőző egy kijelentés igazságáról, ame-

lyet mi magunk nem ismertünk fel. Az újságíró elmagyarázza, mi áll a kormány látszólag ostoba rendelkezésének hátterében. A társaságban valaki meggyőző értelmezést kínál a nehezen dekódolható színházi előadásra. Egy konferencián valaki rámutat az érvem és egy másik érv közti hasonlóságra. Az ilyen esetekben nem olyan triviális belátásról van szó, melyekhez bárkinek megvan a kompetenciája, hiszen mi magunk nem ismertük fel. Ugyanakkor az álláspont elővezetésében sem találunk semmit, ami egyértelművé tenné, hogy az illető rutinszerűen képes hasonló kérdésekben az igazság felismerésére. Mégis, ilyenkor minden fenntartás nélkül elismerjük, hogy az illető tudással rendelkezik, s a legkevésbé sem foglalkoztat bennünket az, hogy az igazság felismerésében megbízható képességei nyilvánulnak-e meg.

Ez az érv azonban nem perdöntő. Lehet, hogy laikusként olykor egy fokkal könnyelműbben alkalmazzuk a 'tudás' szót, mint ahogy a szofisztikált ismeretelméleti elemzés megköveteli, vagy egyetlen eset alapján túlságosan is könnyen általánosítunk a megfelelő megbízható képesség meglétére. De az már súlyosabb érv, ha olyankor is hajlandók vagyunk tudást tulajdonítani, amikor a megismerőtől megtagadjuk az ilyen képességeket. Íme egy példa:

Szakedolgozó

Janka képességeiről témavezetője az első konzultációk és írásos anyagok alapján nincs különösképpen jó véleménnyel. Úgy látja, egyszerűen és darabosan gondolkodik, és nincs érzéke a finom részletekhez. Aztán Janka egy ízben felveti, hogy a Kano-modellt érdemes lenne kutatási témájára, a sikeres influenszerek tulajdonságainak feltárására alkalmazni. A Kano-modellt a termék tervezésénél használják: egy viszonylag egyszerű kérdéssor révén felméri, hogy valamely tulajdonság milyen típusba tartozik (alapfunkció, közömbös, szükségtelen ám örömforrás stb.) A témavezető tudja, hogy a modellt soha nem használták a Janka által javasolt célra, és nem is látja, hogyan lehetne. Ezért arra gondol, hogy Janka valamit nagyon félreért. De ha már felmerült, tisztázni akarja a félreértést, és megkérdezi Jankától, hogyan gondolja. Janka, ha nem is túl tisztán, de magyarázni kezd, és a témavezető rájön, hogy igaza van. Tekintsük az influenszert megtervezendő terméknek, és vizsgáljuk meg, miféle tulajdonságokkal érdemes felruházni, hogy a nézők úgymond vevők legyenek rá. A Kano-modell kérdéssora alapján aztán az influenszerek sikerességében szerepet játszó különféle tulajdonságokat (vonzerő, szakértelem, őszinteség stb.) különféle típusokba sorolhatjuk, s így lehetséges, hogy újszerű és érdekes belátásokra jutunk arról, hogy mitől lesz egy influenszer sikeres.

Jankáról úgy gondoljuk, tudja, hogy a Kano-modellt érdemes lehet a sikeres influenszerek tulajdonságainak feltárására kipróbálni, de ennek felismerése nem eredeztethető Janka episztemikus érnyeiből. Egyfelől az, hogy a Kano-modellt érdemes lehet ilyen célra használni, kifinomult és eredeti belátás, olyannyira az, hogy a témavezető elsőre el sem akarja hinni; ennél fogva nem igaz, hogy a

témával foglalkozók kivétel nélkül rendelkeznek az igazságának felismeréséhez szükséges episztemikus erényekkel. Másfelől nincs alapunk arra, hogy Jankának ilyen erényeket tulajdonítsunk, mert nem különösképpen jó képességű. A példa tanulsága az, hogy tudás lehetséges a megfelelő megbízható képességek nélkül is.⁷

A példa ellen három ellenvetés fogalmazható meg. Az első az, hogy Janka felismerése igenis episztemikus erényeiből fakad; a témavezető tévedett, és felül kellett volna bírálnia a Janka képességeiről formált nem túl hízelgő véleményét. Csakhogy ez nem kötelező; elkezdhet ugyan gyanakodni, hogy alulértékelté Jankát, de ha Janka ezen egyetlen briliáns gondolattól eltekintve továbbra is középszerűen teljesít, akkor jól teszi, ha megmarad értékítéleténél. A második az, hogy Jankának amúgy általában nem jók a képességei, de az adott felismeréshez megbízható képességekkel rendelkezik. Például: az álláspontjának precíz megfogalmazásához és lépésről-lépésre történő elmagyarázásához szükséges képességei szerények (híján van az analitikus filozófusok erényeinek), de éles szeme van az olyan strukturális analógiák felismerésére, amilyenek a termék-tulajdonságok és az influenszerek tulajdonságai között fennállnak. Ezzel az az egyik gond, hogy most a laikus, köznapit tudás-tulajdonításról beszélünk, és nem szokásunk kifinomult megkülönböztetéseket tenni az intellektuális képességek különböző fajtái között. A második gond az, hogy teljesen ad hoc: egyetlen példán alapján posztulálja egy speciális képesség-fajta létezését.

Ez a két ellenvetés megengedi, hogy Janka tudással rendelkezik, és azt tagadja, hogy híján van az igazság felismeréséhez szükséges megbízható képességeknek. A harmadik ellenvetés pont fordítva jár el: azt állítja, hogy mivel Janka teljesen középszerű, csupán a véletlen műve, ha kifinomult felismerést tesz, s ennél fogva tudással sem rendelkezik. Ebben annyi igazság van, hogy adottnak véve Janka képességeit, bizonyos értelemben valóban a véletlen műve, hogy ilyen belátásra tett szert, hiszen ha rendszeresen ilyen belátásokkal állna elő, aligha tekintenénk középszerűnek. Másfelől azonban egyáltalán nem véletlen, hogy Janka ezt gondolja, hiszen ha nem is túl tisztán, de képes elmagyarázni, miért gondolja ezt. (Másként nem tudná témavezetőjét meggyőzni.) Tudását így csak akkor lehetne elvitatni, ha rendszeresen állna elő szokatlan állításokkal, s ezeket rendre tökéletesen tévesen indokolná. Ha ez lenne a helyzet, akkor

⁷ Érvellhetünk-e ezzel teljesen analóg módon az etikai erény-elmélet ellen? Ehhez olyan példa kellene, amelyben egy erkölcsileg maximálisan értékes cselekedet szerepel, amely nem a cselekvő erényeiből fakad. Ilyen példát, úgy gondolom, nem lehet találni, mert nincs olyan preteoretikus intuíciónk a cselekedet maximális erkölcsi értékéről, mint a tudásról. A 'maximális erkölcsi érték' ugyanis, szemben a tudással, nem preteoretikus fogalom. Ha mondunk egy olyan példát, amelyben egy cselekedet pusztán cselekedetként, azaz a cselekvő erkölcsi habitusától elvonatkoztatva, maximálisan értékes, akkor erre az etikai erény-elméletünk mindig felelheti azt, hogy a maximális erkölcsi érték fogalmát nem alkalmazhatjuk pusztán cselekedetekre. A Szakdolgozón vagy hasonló eseteken alapuló érvek nem védhetők ki ilyen módon, mert preteoretikus intuíciónkon alapulnak.

valóban azt gondolhatnánk, hogy Janka összevissza beszél, s ezúttal, teljesen véletlenül, igazat mondott, és helyesen indokolta meg (ez a matematikai antitalentum esetére emlékeztetne.) De Janka nem beszél összevissza: a Kano-modellből levizsgázott, és az influenzaszerekre vonatkozó szakirodalmat is ismeri.

Mielőtt elköszönnénk az erény-elmélettől, hagyjuk egy pillanatra figyelmen kívül az egyszeri tudás problémáját, és tegyük fel a kérdést: miért értékesebb a megbízható képességekből származó hit a pusztán igaz hitnél? Mitől érték a megbízható képességekből származás? Attól, hogy valaki rámutat egy tulajdonságra, amely megkülönbözteti a tudást a pusztán igaz hittől, még nem oldja meg a tudás értékének problémáját; arra is szükség van, hogy ezt a tulajdonságot önmagában is értékesnek tartjuk. Emlékezzünk vissza, hogy a megbízhatóság-elmélet is rá tudott mutatni egy ilyen tulajdonságra, a megbízható kognitív folyamatból való származásra, csak éppen nem tudott számot adni ennek a tulajdonságnak az értékéről. Az erény-elmélet azért van fölényben a megbízhatóság-elmélettel szemben, mert a megbízható képességekből való származás önmagában is értékes. Ha valaki megbízható képességekkel rendelkezik, az más, hasonló esetekben is jó eséllyel az igazat fogja hinni. Abból, hogy valaki most az igazat hiszi, semmilyen következtetés nem szűrhető le arra nézve, hogy más, hasonló esetekben is az igazat fogja-e hinni; mint ahogy abból, hogy egy adott hit megbízható kognitív folyamatból származik, nem adódik semmilyen következtetés arra nézve, hogy más, hasonló esetekben is ilyen ugyanezen folyamatok eredményeképpen jönnek-e létre hitei. Az erény-elméletek, ezzel szemben, amikor a megismerőt részesítik elismerésben az adott hitért, s nem egyszerűen az adott hitet díjazták, össze tudják kapcsolni a hasonló eseteket: ha most igazat hisz, más, hasonló esetekben is igazat fog hinni. Ily módon a tudás valójában nem a megismerő számára értékesebb az igaz hitnél, hanem a többiek számára. Ha valaki tud valamit, akkor más, hasonló esetekben is jó eséllyel az igazat hiszi, és ezért érdemes a véleményére támaszkodni.⁸

IV. A DIALEKTIKUS FELFOGÁS A TUDÁS ÉRTÉKÉRŐL

Bár az erény-elmélet magyarázata nem tartható, mégis rejlik benne egy értékes gondolat; nevezetesen az, hogy ahhoz, hogy a tudás értékének kérdésére választ adjunk, nem a megismerőre kell fókuszálnunk, hanem másokra. A megismerő szempontjából édes mindegy, hogy tud-e, vagy csak hisz-e egy igaz kijelentést; akármi is különbözteti meg a kettőt, az a megismerő számára nem képvisel értéket.

⁸ Ezt a gondolatot még vonzóbbá teszi, hogy összhangban áll Edward Craig (Craig 1999) nevezetes tézisével, miszerint a tudás fogalmának legalapvetőbb funkciója a megbízható információk azonosítása.

A dialektikus felfogás által kínált megoldás is ugyanezen a belátáson alapul. Kezdjük azzal, hogy igazolásra alapesetben akkor van szükség, ha valaki olyan álláspontot fogalmaz meg, amely nem egykönnyen hihető mások számára – vagy azért, mert ellentétes álláspontot képviselnek, vagy mert nem állnak rendelkezésükre olyan bizonyítékok, amelyek alapján elhihetnék az álláspontot, és az álláspont előterjesztőjének autoritását nem tartják elegendőnek. Ha az előterjesztőnek sikerül álláspontját igazolnia, mások is hajlamosak lesznek ugyanazt hinni. Mármost tegyük fel, hogy valaki tudással rendelkezik, azaz nemcsak az igazat hiszi, hanem képes álláspontjának igazolására is. Ekkor esélye van mások meggyőzésére, s így esély van arra, hogy mások is az igazat fogják hinni. A tudás értéke a pusztán igaz hittel szemben ezért abban áll, hogy lehetővé teszi az igaz hitek társadalmi elterjedését. S mivel alapesetben jobb, ha többen hiszik az igazat, mintha kevesebben hiszik, a tudás értékesebb az igaz hitnél.⁹

Ez a magyarázat egyértelműen elkötelezett a dialektikus felfogás mellett, és nem elérhető abból a nézőpontból, amely, mint az analitikus ismeretelméletben domináns felfogás, a tudást alapvetően individuálisnak és nem-diszkurzívnek tekint. Ahogy az 1. szakaszban láttuk, az utóbbi felfogásban az igazoltság státusz, nem pedig tevékenység. Az igazoltság mint státusz pedig nincs hatással az igazság társadalmi terjedésére. Attól, hogy hitem igazolt, senki nem fogja ugyanazt hinni. Akkor fogják ugyanazt hinni, ha nyilvánosan igazolom álláspontomat.

És most lássunk pár ellenvetést. Először is rá lehet mutatni, hogy igazolással nemcsak akkor szoktunk élni, amikor nem könnyen hihető álláspontokról van szó, és mások sokszor a legjobb igazolást sem tartják meggyőzőnek. Mindkét megállapítás igaz, de nem elégségesek annak cáfolásához, hogy az igazolás arra szolgál, hogy másokat meggyőzzünk egy nem egykönnyen hihető álláspont igazságáról. Ami az első megállapítást illeti, bizonyításkényszer csak akkor áll fenn, ha nem hiszik el álláspontunkat. Amikor mások által eleve elfogadott álláspontot igazolunk, az esetek egy részében ez nem episztemikus célból történik, és nincs is episztemikus jelentősége. (Például a csoport kockázatos döntést hozott, és az ebből adódó feszültség miatt a tagok szükségét érzik, hogy megnyugtassák egymást, hogy jó döntést hoztak.) Más esetekben az igazolásnak van episztemikus jelentősége, mivel az összefüggések feltárásával elősegítik a megértést. (A hallgatók a tanár tekintélye alapján hiszik el a kijelentést, de csak az igazolás révén értik meg, hogyan illeszkedik a terület igazságainak rendszerébe.) De ezt a szerepet az igazolás csak akkor töltheti be, ha alkalmas arra, hogy a kételkedőket

⁹ Ezzel összefüggésben az egyik bíráló felveti, hogy az igazolás jelen felfogás szerint ugyanúgy instrumentális érték, mint a megbízhatóság-elmélet szerint, s ezért jelen felfogás ugyanúgy problematikus. Valójában a helyzet akkor lenne párhuzamos, ha a tudást „társadalmilag elterjedt, igazolt, igaz hitként” definiálnánk. Az igazolással ebben az esetben valóban nem magyarázhatnánk meg, hogy a tudás miért értékesebb a „társadalmilag elterjedt igaz hitnél.” Egy ilyen definíció azonban, jóllehet nem lenne idegen a dialektikus felfogás szellemétől, nem egyeztethető össze azzal a ténnyel, hogy bizonyos dolgokat csak kevesen tudnak.

meggyőzze az álláspont igazságáról. Ami a második megállapítást illeti, egy nem könnyen hihető álláspont esetében még mindig jobb esélyünk a másik meggyőzésére igazolással, mint anélkül. Az efféle ellenvetések nem érnek többet, mintha azt állítanánk, a szék nem ülőalkalmatosság, mert egyes székekre nem ülünk le, másokra pedig felállunk.

A második ellenvetés azon alapul, hogy az igazolás meggyőző szerepe független attól, hogy az igazolni kívánt állítás igaz-e vagy hamis. Az igazolás ily módon nemcsak az igaz hitek terjedését eredményezheti, hanem a hamis hitek terjedését is. Bár ez a megállapítás is igaz, mégsem veszélyezteti a fenti magyarázatot, mégpedig két okból. Először is, ha pontosan ugyanolyan könnyű lenne komoly meggyőzőési potenciállal rendelkező igazolást találni az igaz és a hamis állítások esetében, akkor az igazolás nem lenne az igazság jele. Egész igazolási gyakorlatunk azon alapul, hogy amit igazolunk, jobb eséllyel igaz, mint hamis. Ezért az igazolás inkább segíti az igazság terjedését, mint a hamisságét. A második, hogy az ellenvetés szem elől téveszti, hogy most a tudás értékére keresünk magyarázatot, s ezért előfeltételezzük, hogy igaz kijelentésről van szó. Így ez az ellenvetés ugyanolyan módon irreleváns, mintha arra adott magyarázatunkat, hogy miért kényelmesebb fotelben olvasni, mint széken, valaki azon az alapon vitatná, hogy széken ülve viszont jobban lehet enni. (Ugyanilyen okból nem fenyegetik a magyarázatot a Gettier-esetek sem: a Gettier-áldozat nem rendelkezik tudással.)

Harmadszor azt lehetne kifogásolni, hogy az itt képviselt felfogás alapján az igazolás nem értékesebb az ügyes propagandánál.¹⁰ Ha az igazolás extraértéke a pusztán igaz hithez képest abban áll, hogy segíti az igazság társadalmi terjedését, akkor az ügyes propaganda pontosan ugyanolyan alkalmas erre a célra. A propagandát gyakran a megtévesztéssel és a manipulációval társítjuk, de most hagyjuk ezt figyelmen kívül, és tekintsük egyszerűen nem-rationális meggyőzésnek, amely valami olyasmire apellál, ami független a kérdéses kijelentés igazságától, jelesül a közönség értékeire, identitásaira vagy érzelmeire. Mármost a valótlan-ságokat is tartalmazó hazug propaganda, még ha valamilyen igazság elterjesztésének céljából alkalmazzák is, nyilván az igazság mellett bizonyos hamisságok elterjedéséhez is hozzájárul, és ezáltal kevésbé értékes az igazolásnál. Ez azonban nem veszi el az iménti ellenvetés életét, mivel ha valaki az iménti értelemben fejt ki propagandát, akkor nem kell, hogy bármilyen valótlan-ságot állítson. Az igazolás, hangzik tehát a finomított ellenvetés, semmivel sem értékesebb a nem-hazug propagandánál.

Csábító lenne azt válaszolni, hogy az igazolás, szemben a nem-hazug propagandával, az igazság jele, de a jelen kontextusban ez a belátás haszontalan, mivel bennünket most a tudás értéke foglalkoztat, és előfeltételezzük, hogy a kérdéses hit igaz. Meg lehetne próbálni arra hivatkozni, ami az első ellenvetésre adott

¹⁰ Erre az ellenvetésre az egyik bíráló hívta fel a figyelmem.

válaszban futólag szóba került, jelesül, hogy az igazolás – szemben a nem-hazug propagandával – rendelkezik azzal az episztemikus értékkel, hogy elősegíti a megértést, mivel feltárja, hogy a kérdéses igazság hogyan illeszkedik az igazságok rendszerébe. Azzal azonban, hogy az igazolásnak van egy kívánatos tulajdonsága, amellyel a nem-hazug propaganda nem rendelkezik, nem válaszolható meg az az ellenvetés, hogy az igazolás ama tulajdonságával, amelynek révén a tudás extraértékét magyarázni kívánjuk, a nem-hazug propaganda is rendelkezik. Olyan lenne ez, mintha a hús különleges tápértékét fehérjetartalmával magyaráznánk, majd arra az ellenvetésre, hogy a szójának ugyanolyan magas a fehérjetartalma, azt válaszolnánk, hogy a hús finomabb.

Az ellenvetéssel az a baj, hogy a nem-hazug propaganda valójában kevésbé alkalmas az igaz hitek társadalmi elterjesztésére. Csak olyan esetben lehet ugyanis eredményes, amikor a címzettnek vannak olyan értékei, érzelmei vagy identitásai, amelyeket a meggyőzés érdekében ki lehet használni. De a címzettnek nem minden igazság kapcsán vannak kihasználható jellegzetességei. Miféle propagandisztikus eszközzel lehet meggyőzni valakit arról, hogy valós számból több van, mint természetes számból? Hogyan használhatnánk fel ennek érdekében liberális vagy konzervatív elkötelezettségét, istenhitét vagy ateizmusát? Ráadásul vannak nemszeretem igazságok is, amelyek elfogadását értékeink, érzelmeink és identitásaink éppenséggel megnehezítik. Arról, hogy a barátom szexuális zaklatást követett el, aligha lehet propagandisztikus eszközökkel meggyőzni. Arról, akit szívből utálok, könnyen elhiszek bármi rosszat, de a barátom esetében bizonyítékokat fogok követelni, és azokat a legrigorózusabban ellenőrzöm. Arról van szó, hogy az igazolás univerzalisztikus, mindenki számára rendelkezik meggyőző erővel. (A barátom vétkessége mellett szóló bizonyítékok erejét még akkor is érzékelem, ha esetleg nem tudom elhinni, hogy csakugyan azt tette.) A propaganda ezzel szemben mindig a címzett partikuláris vonásaira támaszkodik, és csak akkor járhat sikerrel, ha annak vannak a meggyőzés érdekében kihasználható partikuláris vonásai.¹¹

Van azonban egy negyedik ellenvetés is, mely egy a 2. szakaszban tett megállapítással kapcsolatos. Annak feszegetése során, hogy a tudás értékének problémája miért olyan nyilvánvaló a megbízhatóság-elmélet kapcsán, és nem az az internalista igazoláselméletek esetében, megállapítottam, hogy a racionális igazolásban, szemben a megbízhatóság-elmélet szerinti „csirkeszexelő típusú” igazolással, még akkor is hajlamosak vagyunk értéket látni, ha az igazolt állítás hamisnak bizonyul. Mármost a dialektikus felfogás szerinti igazolás éppúgy racionális igazolás, mint az internalista felfogás szerinti. A tudás értékének iménti

¹¹ Ennek alapján érthető, hogy a propagandának miért a politika a jellegzetes terepe, és hogy miért olyan sok a hazug politikai propaganda. Politikai ügyekben szinte mindenkinek vannak kihasználható jellegzetességei. Azoknál pedig, akik számára az elterjesztendő nézet éppenséggel nehezen elfogadható, a hazugság az, ami működhet.

magyarázata nyilvánvalóan nem ad magyarázatot arra, miért találjuk a racionálisan igazolt ám hamis hiteket értékesebbnek a racionális igazolással nem rendelkező hamis hiteknél. Valóban nem. Ugyanakkor ez nem perdöntő érv. Arról van szó, hogy az igazolásnak az igazság jelzésétől független extraértéke két kontextusban is magyarázatra szorul: ha igaz hitekről van szó, melyeknél redundáns az igazság jelzése – ez a tudás értékének problémája –, és amikor az igazolás ténylegesen nem jelzi az igazságot, mert a hit hamis. Természetesen elegánsabb lenne az igazolás extraértékét mindkét kontextusban ugyanazon a módon magyarázni, de ha egy magyarázat csak az egyik kontextusban alkalmazható, az nem jelenti azt, hogy hibás.

Úgy gondolom azonban, a dialektikus felfogás keretében erre a másik kérdésre is magyarázatot lehet adni, s e magyarázat szorosan összefügg azzal, ami szememben a dialektikus felfogás legfőbb motivációját jelenti: azzal a gondolattal, hogy a kritikus vitában való siker hiteink igazságának leginkább megfogható, jóllehet fallibilis jele. Ezért van az, hogy ha biztosra akarunk menni, tisztelni kell elképzeléseinket másokon – ezért vitatjuk meg írásainkat a tanszéki szemináriumon, ezért küldjük el kollégáinknak, mielőbb benyújtánánk őket egy folyóirathoz. Ezt, hogy az egyéni gondolkodás inkább hajlamosít a tévedésre, mint a közös gondolkodás, a kísérleti pszichológiai irodalom is megerősíti. Az általános kép az, hogy hiteink jórészt tudattalan kognitív mechanizmusokból származnak, és ha egyszer elhittünk valamit, nem szoktuk mérlegelni a bizonyítékokat; ha pedig mérlegeljük, akkor kizárólag a hiteink mellett szóló érveket keressük (konfirmációs elfogultság). Objektíven mérlegelni jobbra csak akkor szoktunk, ha tudjuk, hogy álláspontunkat olyan közönség előtt kell megvédenünk, amely ugyanolyan kompetens, mint mi magunk, s amelynek álláspontját nem ismerjük (Lerner–Tetlock 2003). Sőt, van olyan álláspont is, amely szerint a tudatos okoskodásnak, azaz az indokok számbavételének, éppen az a funkciója, hogy érveket hozzon létre mások meggyőzésére, azaz az olyan racionális gondolkodás, amely például az ebben a folyóiratban megjelenő cikkek mögött áll, alapvetően társas készség (Mercier–Sperber 2011, Sperber–Mercier 2015).

Mármint ha meggyőződéseink episztemikus értékét megnöveli, ha átesnek a nyilvános vita tűzkeresztségén, akkor egy racionális igazolással rendelkező, ám hamisnak bizonyuló hit egy fokkal értékesebb egy igazolással nem rendelkező hamis hitnél, mivel legalább az első nyitó lépést meg lehet tenni a kritikus vitában. Olyan versenyzőhöz hasonlít, aki kiesett a selejtezőkön: bár gyengén szerepelt, legalább a nevezési feltételeknek megfelelt. Nem állítom, hogy ez jobb magyarázat annál, mint amelyet a második szakasz végén kínáltam, ti. hogy a racionálisan igazolt hamis hitek értékelése hibás beidegződés eredménye, de ez is egy lehetőség.

Ebben a cikkben az analitikus ismeretelméletben kisebbségben lévő felfogás, a dialektikus felfogás rehabilitálása mellett érveltem, azon az alapon, hogy – szemben az uralkodó felfogással – képes magyarázatot adni a tudás értéké-

nek problémájára. Érvelésem emlékeztet Leite-ére (2004) és Lammerantáéra (2011). Az előbbi szerint csak az igazolás tevékenységként való felfogása alapján tudjuk tisztázni, hogy mit jelent, hogy egy hit igazoláson alapul, az utóbbi szerint csak ezen az alapon érthetjük meg, hogy miért járhat a véleménykülönbség szkeptikus következményekkel.

IRODALOM

- Alston, William H. 1985. Concepts of Epistemic Justification. *The Monist*. 68/2. 57–89. DOI: 10.5840/monist198568116.
- Audi, Robert 2011. *Epistemology. A Contemporary Introduction to the Theory of Knowledge*. 3. kiadás. New York – London, Routledge.
- Austin, John Langshaw. 1946/1979. Other Minds. In *Philosophical Papers*. 3. kiadás. Oxford, Clarendon. 76–116.
- Bonjour, Laurence 1985. *The Structure of Empirical Knowledge*. Cambridge MA, Harvard University Press.
- Brandom, Robert 1994. *Making It Explicit: Reasoning, Representing, and Discursive Commitment*. Cambridge MA, Harvard University Press.
- Conce, Earl – Feldman, Richard 2001/2008. Internalism Defended. In Earl Conce – Richard Feldman *Evidentialism: Essays in Epistemology*. Oxford, Clarendon. 53–82.
- Conce, Earl – Feldman, Richard 2008. Evidence. In Quentin Smith (szerk.) *Epistemology: New Essays*. Oxford, Oxford University Press. 83–104.
- Craig, Edward 1991. *Knowledge and the State of Nature: An Essay in Conceptual Synthesis*. Oxford, Clarendon Press.
- Dretske, Fred I. 1971. Epistemic Operators. *The Journal of Philosophy*. 67/24. 1007–1023.
- Forrai Gábor 2014. *Kortárs nézetek a tudásról*. Budapest, L'Harmattan. DOI: 10.2307/2024710
- Gettier, Edmund 1963/1995. Igazolt igaz hit-e a tudás? Ford. Forrai Gábor. *Magyar Filozófiai Szemle*. 39/1-2. 231–233. Újranyomva: In Forrai Gábor (szerk.) *Mikor igazolt egy hit? Ismeretelméleti szövegyűjtemény*. Budapest, Osiris – Láthatatlan Kollégium. 31–33.
- Goldman, Alvin I. 1979/2002. Mikor igazolt egy hit? Ford. Farkas Katalin. In Forrai Gábor (szerk.) *Mikor igazolt egy hit? Ismeretelméleti szövegyűjtemény*. Budapest, Osiris – Láthatatlan Kollégium. 93–111.
- Greco, John 2003. Knowledge as Credit for True Belief. In Linda Zagzebski – Michael DePaul (szerk.) *Intellectual Virtue. Perspectives from Ethics and Epistemology*. Oxford, Clarendon. 111–134.
- Hakli, Raul 2011. On Dialectical Justification of Group Beliefs. In Hans Bernhard Schmid – Daniel Sirtes – Marcel Weber (szerk.) *Collective Epistemology*. Frankfurt a. M., Ontos Verlag. 119–153.
- Jones, Ward E. 1997. Why Do We Value Knowledge? *American Philosophical Quarterly*. 34/4. 423–439.
- Kvanvig, Jonathan L. 1998. Why Should Inquiring Minds Want to Know? „Meno” Problems and Epistemological Axiology. *The Monist*. 81/3. 426–451. DOI: 10.5840/monist199881318
- Lammenranta, Markus 2008. The Pyrrhonian Problematic. In John Greco (szerk.) *The Oxford Handbook of Skepticism*. Oxford, Oxford University Press. 9–33.
- Lammenranta, Markus 2011. Disagreement, Skepticism, and the Dialectical Conception of Justification. *International Journal for the Study of Skepticism*. 1/1. 3–17. DOI: 10.1163/221057011x554124

- Leite, Adam 2004. On Justifying and Being Justified. *Philosophical Issues*. 14. 219–253. DOI: 10.1111/j.1533-6077.2004.00029.x
- Leite, Adam 2005. A Localist Solution to the Regress of Justification. *Australasian Journal of Philosophy*, 83/3. 395–421. DOI: 10.1080/00048400500191974
- Lemos, Noah 2007. *An Introduction to the Theory of Knowledge*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Lerner, Jennifer S. – Tetlock, Philip E. 2003. Bridging Individual, Interpersonal, and Institutional Approaches to Judgment and Decision Making: The Impact of Accountability on Cognitive Bias. In Sarah L. Schneider – James Shanteau (szerk.) *Emerging Perspectives on Judgment and Decision Research*. Cambridge, Cambridge University Press. 431–457.
- Mercier, Hugo – Sperber, Dan 2011. Why Do Humans Reason? Arguments for an Argumentative Theory. *Behavioral and Brain Sciences*. 34/2. 57–74. 10.1017/s0140525x10000968
- Riggs, Wayne D. 2002. Reliability and the Value of Knowledge. *Philosophy and Phenomenological Research*. 64/1. 79–96. DOI: 10.1111/j.1933-1592.2002.tb00143.x
- Sellars, Wilfrid 1956/1997. *Empiricism and the Philosophy of Mind*. Cambridge, Harvard University Press.
- Sosa, Ernest 2007. *A Virtue Epistemology: Apt Belief and Reflective Knowledge*. Oxford, Oxford University Press.
- Sperber, Dan – Mercier, Hugo 2015. A következtetés mint társas készség. *Magyar Tudomány*. 176/2. 219–234.
- Toulmin, Stephen E. 2003. *The Uses of Argument*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Wieland, Jan Willem 2013. Is Justification Dialectical? *International Journal for the Study of Skepticism*. 3/3. 182–201.
- Williams, Michael 1996. *Unnatural Doubts: Epistemological Realism and the Basis of Scepticism*. Princeton, Princeton University Press.
- Williams, Michael 2004. In Sinnott-Armstrong, Walter (szerk.) *Pyrrhonian skepticism*. Oxford, Oxford University Press. 121–145.
- Wittgenstein, Ludwig 1969/1989. *A bizonyosságról*. Ford. Neumer Katalin. Budapest, Európa.
- Zagzebski, Linda 1996. *Virtues of the Mind: An Inquiry Into the Nature of Virtue and the Ethical Foundations of Knowledge*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Zagzebski, Linda 2003. The Search for the Source of Epistemic Good. *Metaphilosophy*. 34/1–2. 12–28. DOI: 10.1111/1467-9973.00257